

Sebő József

AHOL A FEHÉR-TISZA A FEKETÉT TÁPLÁLJA – NAGYAPA TRIANONJA

Nagyapa – Dohanics János (1893–1979) – a Kárpátok öleléséből jött, a régi magyar haza legszéléről. Szülőfaluja, Ötvösfalva (Zolotarevo) a máramarosi bércek, a Hoverla (2050 m) és a Pop Iván (1940 m) árnyékában húzódott meg, nem messze a Tisza forrásvidékétől. E világra a ruszin szavak eszméltették; a magyar szó oda jobbra csak vendégségbe járt. Igaz, felmenői Rákóczi hűségesei talpasai között harcoltak.

Kortársaival ellentétben magas kort ért meg. Amikor kisdiaikként meglátogattam, már túl volt a nyolcvanon, a „hogyan van?” kérdésre a vasárnap délutáni csendben bölcs derűvel rendszerint azt válaszolta: „Egyedül, egyedül a bujdosók közül...” Amit nem igazán értettem, de az ő szájából szépen hangzott. Szavaiból Kárpátalja levegője áradt.

Gyakran magával vitt, például érettségi találkozókra, amikor a volt diákjaival találkozott, hiszen évtizedekig tanítóképzőkben tanárko-

dott, mint az nyíregyházi emléktábláján olvasható: a „tanítók tanítója” volt. Például Váci Mihály költő és Czine Mihály irodalomtörténész is a diákjai közé tartozott. Középiszólásként sokat kérdezgettem, hogyan lett egy nyolcgyerekes ruszin családból származó fiúból a Horthy-időben, az „úri” Magyarországon tanügyi főtanácsos, méltóságos úr.

Még 1975 tavaszán arra kértem, írja meg visszaemlékezéseit. Mondaná el, miként is került régi-új hazájába, mi volt Trianon. Akkor, amikor ez – „a fejlett szocializmust építő testvéri országok közösségében” – egyetlen tabutémának számított.

Most, amikor e napló oldalait lapozgatom, el-elálmélkodom a régi tanítók cikornyás betűformáin. Trianon-gondolataimat a benne foglaltak ihlették.

A KÁRPÁTOK KEBELÉBEN

Ötvösfalva lakói – akik földműveléssel és erdőkitermeléssel foglalkoztak – jobbára ruszin anyanyelvűek voltak. A magyarok többnyire a Tisza menti városokban – Huszt, Visk, Técső, Máramarossziget – éltek. Igaz, az ő édesapja túrhetően beszélt magyarul. S mint írta, családjukban „a veszekedés nem talált otthonra”. Azon a vidéken sok volt a gyerek; nem csoda, ha a földínség sokakat kikergetett Amerikába, köztük az ő legidősebb bátyját is.

A falut alig néhány család leszármazottai lakták: a Dohanics, a Babics, a Turok, a Popovics, a Szlivka, a Szláva és a Kovács család. Mindannyian szegényes kis földön gazdálkodtak. Pénz nagyon kevés fordult meg a kezükben. Nem is kellett sok, hiszen élelmüket maguk termelték, a ruházatot pedig házilag szőtték.

Ötvösfalvának három havasa volt: a Rózsa-havas, a Drávjávka és a Západrina. Ezeken szarvasmarhák és juhok legeltek. Az állatok nyaranta sőt is kaptak. A szállítók rendszerint a fiatal fiúk voltak, köztük a nagyapám. Kora reggel indultak, s este már a pásztortanyákon voltak. Ott apjával, a faluban maradottak örömére, juhsajtot is készítettek. Este, tiszta időben a tetőről Debrecen fényeit is lehetett látni. Kőrösmezőre, majd Rahóra Jankó bácsi nagyszülősi kórusával

jutott el. A dalt, amelyet ott hallott, halálig megőrizte: „Ggye bjelaja Tisza csornujuj plekajet... Ahol a Fehér-Tisza a Feketét táplálja...”

Az elemi iskola négy osztályát Ötvösfalván végezte, Bokotay Lajos görögkatolikus kántortanító keze alatt. Nagypapa az ő lányával került egy padba, akitől úgy-ahogy megtanult magyarul. S mivel jó tanuló volt, Lajos bácsi rábeszélte a szülőket, hogy taníttassák tovább. Így került, Lárj Bazil nevű osztálytársával együtt a huszti polgári iskolába.

A ruszin szavak erdejéből kijőve, mondatainak kissé szlávós dal-lama ugyan megmaradt, a kicsinyítő képzőket – vizecske, utcácska – azonban haláláig megőrizte, de: magyarrá vált. Ő is érezte, tudhatta: teljes emberré válásáért a magyar nyelv lépcsőin kell felkapaszkodnia.

A huszti polgári iskolai tanulmányai végeztével, 1908-ban a szegények egyetemére, az ungvári tanítóképzőbe jelentkezett. Szüleitől csak nagyon kevés pénzt kaphatott, de ő segített magán: rövidesen egy szabócsaládhoz került, ahol a fiú tanítása fejében ingyen lakást kapott, sőt néha vacsorával is megkínálták. Majd internátusi fehérnemű-beszedő lett, ami ingyenes ellátással járt. Harmadik-negyedikben már a legjobb tanulók között volt. Haza, huszonnégy kilométerre, többnyire gyalog járt.

1912-ben, a tanév végén azonban már nem tudott örülni a szép oklevélnek, mert elvesztette édesapját, aki ennek igazán örült volna. Rövidesen édesanyja is meghalt. Heten maradtak árván. László bátyja ekkor már Amerikában volt.

Tanítói pályáját a szomszéd faluban, Kövesligeten kezdte. Ott rá is a falusi tanítók sorsa várt: ötven-hatvan gyermek egy terem-ben, akik hetekre-hónapokra is kimaradoztak, hiszen a munka ott, a Kárpátok között is nagy úr volt. Jobb esetben kikérték a gyere-keket, de gyakran az is elmaradt, csupán egy-egy kosár terményt küldtek a tanító úrnak „kárpótlás” gyanánt. S akkor ő most honnan folytassa az okítást? A betűkkel való keményebb birkózás, a silabi-zálás jószerével csak télen folyt, ha az utak járhatók voltak.

És nagypapa érezte, hogy élete ott csak sziszifuszi küzdelem lehet. El kell menni innen: szabaddá kell válni, mint a Kárpátok fölött keringő sasok... Így fokozatosan megérlelődött benne a gon-dolat, hogy nem marad falusi tanító.

A tanév végén felvételi kérvényt nyújtott be a budapesti polgári tanárképzőbe, ahová fel is vették. Árva gyerekként háromszáz korona volt minden vagyona, arra támaszkodhatott.

PESTEN, A PEDAGOGICUMBAN

Pestre érve a Pedagogicumban két Ungváron végzett hallgatóval is összetalálkozott, akik már másodévesek voltak. Velük együtt a Lógody utcában vett ki albérleti szobát. A Rózsák téri görögkatolikus lelkész a főiskolai hallgatókból énekkart szervezett, amely a miséken énekelt. Először havi tizenöt, majd húsz koronát kaptak, miközben a lakásért hat-hét koronát fizettek. Félévkor már „ingyen ebéd” jutalmat is kapott.

A világháború kitörése után Máramarosszigetre kellett mennie sorozásra. Szerencsére ott egy volt képzős osztálytársa elé került. Rögtön azt kérdezte: „Akarsz-e katona lenni?” „Az a legkevésbé!” – válaszolta. „Alkalmatlan!” – hangzott ítélete, azzal, hogy orvosi ellenőrzésre kell mennie. Ott egy idős orvos elé került, aki elsőként a foglalkozását kérdezte. „Főiskolai hallgató vagyok Pesten.” „Szeretne továbbtanulni?” – kérdezte az orvos. „Mint árvának, egyedüli célom” – válaszolta. „Alkalmatlan!” – szölt ő is. Ily módon nem kellett a világháború poklait végigjárnia. *„Így van ez: az aggodalom néha örömbé torkoll”* – írta naplójában.

A főiskolán dr. Kovács János kedvelt tanítványai közé tartozott. Ennek volt köszönhető, hogy annak elvégzése után felszólította, hogy tanuljon tovább az egyetem matematika–fizika szakán. Szót fogadott. Az egyetemen a képzősök közül hárman tanultak tovább.

TANÁRKÉNT SZÉKELYKERESZTÚRON

Az egyetemi diploma átvétele után, amelyet báró Eötvös Loránd írt alá, Székelykeresztúrra helyezték. Itt kezdett tanítani a Magyar Királyság utolsó napjaiban, 1918. szeptember 16-án. Sok volt a növendék, mivel Székelyföldön ez volt az egyetlen állami tanító-

képző. És sok volt a háborúból visszatérő katona is, főleg a felsőbb osztályokban.

Az újonnan érkezett fiatal tanár nagy lendülettel állt munkába, ám a történelem rövidesen közbeszólt. A világháború végén mindinkább összeomló monarchia látványa ellenségeit is tettekre sarkallta: szószólói, akik addig csak a nagyhatalmak kancelláriái és külügyminisztériumai körül sűrögtek-forogtak, elérkezettnek látták az időt, hogy cselekedjenek is. Az Erdélyt megkaparintani igyekvő és oda betörő románság – „elidegeníthetetlen jogát” hangoztatva – december 1-jén Gyulafehérváron kikiáltotta a „három testvéri ország” – Havasalföld, Moldva és a pillanatnyilag még magyar fennhatóság járma alatt szenvedő Transsylvania – egyesülését; teljes nemzeti szabadságot ígérve az ott együtt lakó népek számára.

A magyarság persze mit sem tudott Romániának az antant-hatalmakkal kötött titkos szerződéséről, amelyben – ha hátba támadja Magyarországot – megkapja a hön óhajtott Erdélyt, amelynek lakói nagyjából amúgy is elnyomott románok. És a trianoni „békekonferencia” is olyan hadizsákmánynak tekintette Magyarországot, amelyből minden jelentkezőnek bőven lehetett osztogatni. A drákói szigorral ítélkezők népszavazásról persze hallani sem akartak. A magyarság pedig egy hihetetlenül abszurd és elfogadhatatlan valóság kellős közepén találta magát: egy rengeteg véréldozattal járó világháború után elveszett az ezeréves haza kétharmada; övéit, családtagjait, rokonait pedig idegen hatalmak jármába taszították. És a közbeszédben eluralkodtak a végtelen jeremiádák, amelyekbe a kurucosan kemény szitkozódás hangjai is bele-belevegýültek.

Ott, a Székelyföldön is hallottak ugyan a wilsoni zsolozsmákról, a népek önrendelkezési jogáról, de a rideg valóságban azok csupán azt jelentették, hogy a románok szabad kezet kaptak: Erdélyt nyugodtan bekebelezhetik. Noha román részről is felvetődött egy erdélyi köztársaság gondolata, de azt a hódító jogán hamar lesöpörték az asztalról. Az új magyar miniszterelnök, Károlyi Mihály, jóllehet megpróbálta a lehetetlent: egyben tartani az országot, de – a vér-

szemet kapott hódítók gyűrűjében – ez neki sem sikerülhetett. A nemzetiségeknek tett autonómiaígéretnek már elkéstek. December 21-én még a Kárpátalján élő szegény ruszinoknak – Ruszka Krajnának, a haza hűségesei híveinek – is megadták az autonómiát, de annak határain már ott masíroztak a hódítani vágyó román és cseh katonai alakulatok.

Novemberben megszűnt a székelykeresztúri tanítóképző Budapesttel való kapcsolata. Fizetést pedig senki sem folyósított. *„Ha szorult a kapca – írta nagyapa –, az igazgató adott néhány koronát.”*

És itt átadom a szót a naplónak:

„Gróf Károlyi Mihály belgrádi kanosszajárása semmi eredményt nem hozott. Még Székelykeresztúron olvastam a Pesti Hírlapban Várnai Zseni versét: »Elméne Belgrádba jó Károlyi Mihály...« Máig is a fülemben cseng, bár a verset azóta sem láttam.

Jellemző, hogy hárman lementünk a Korona vendéglőbe egy sörre. A székely tulajdonos kijelentette, hogy mint fizetés nélküli tanárok bármikor kaphatunk tőle ingyen sört. Két-három alkalommal éltünk is a lehetőséggel.”

A hódításra éhes román hatalom lépésről lépésre foglalta el Erdély magyar településeit. Az antant által Belgrádban Károlyi Mihállyal és kormányával elfogadtatott katonai megállapodás ugyan megtiltotta a megszálló román hadseregnek, hogy átlépje a Marost, de annak betartása esze ágában sem volt. Erre a magyar hatóságok és civilek románokkal való állítólagos összetűzései szolgáltatnak okot. Holott azok többségét valójában épp az újonnan felálló román nemzeti tanácsok provokálták. A területfoglalásra „természetesen” az antant áldását is hamar megkapták, hiszen „meg kellett védeni az észak-erdélyi románságot”. Erről persze a magyar kormány és hadvezetés kezdetben semmit sem tudott. És a világháborúban óriási véráldozatokat hozó, lerongyolódott Magyarországnak maradvány hadserege pedig képtelen volt szembeszállni a rosszul felszerelt, de többszörös túlerőben lévő román csapatokkal, akik így könnyűszerrel foglalhatták el a kellő véderő nélkül

maradt magyar városokat. Ily módon a történeti Erdély két és fél hónap alatt az új román hatalom kezébe került. És, mint a kortárs Kosztolányi írta, bekövetkezett az is, amit „sem a magyarok, sem a románok nem bírtak volna elképzelni soha, legvadabb álmaikban sem”: a románok elfoglalták Budapestet. „Hihetetlen volt... Maguk a románok sem hitték el mindjárt... Mint aki álmodik, hogy hirtelenül egy meseországba téved, és érzi, hogy vágya előtt nincs semmi gát, eleinte azt sem tudták, mit kívánjanak, s gyerekes mohóságukban az értéktelen, mutatós holmit választották az értékes helyett.”¹ Nem rajtuk múlt, hogy Románia nyugati határa nem a Tisza lett, mint azt ideológusaik elgondolták. És a megszállók nem válogattak a módszerekben: a kegyetlenkedés, a szabadrablás mindennapos gyakorlattá vált, sőt a nyilvános botbüntetésektől sem riadtak vissza.

Majd megindult a menekültek áradata a megmaradt Magyarországra. E kiűzetés eredményeként a következő években-évtizedekben százezrek hagyták el szülőföldjüket, hogy magyarok maradhassanak.

Az erdélyi magyar iskolahálózat széttűzése is hamar megkezdődött. Már 1919 januárjában megtiltották, hogy a magyar iskolák a budapesti kormánnyal érintkezzenek.

Nagyapa naplója:

„A karácsonyi szünidőben, január 6-án a románok Székelyföldre is bevonultak, így Székelykeresztúrra is. Nagy örömmünnepet rendeztek a főtéren. Szólt a katonazenekar, a katonák járták az oláh táncot, a zsukátát.

Január végén egy román civil bizottság jött az intézetbe, és felszólította a tanári kart a román államra való hűségesküre, s akkor a fizetéseket is folyósítják. Ám közülünk senki sem akadt, aki erre hajlandó lett volna.

¹ KOSZTOLÁNYI Dezső (1975): *Nero, a véres költő; Pacsirta; Aranysárkány; Édes Anna*. Budapest, Szépirodalmi. 714–715.

Arra kértük e bizottságot, hogy a tanulókra való tekintettel tegyék lehetővé a tanév zavartalan befejezését. Nagy örömiinkre ehhez hozzájárultak. Az intézetben a képesítő vizsgák megkezdéséig egyetlen román embert sem láttunk. A vizsgákra azonban kiküldtek egy elnököt, aki elrendelte, hogy a jelölteknek román földrajzból és történelemből is vizsgáznuk kell. Estére összehívtuk a növendékeket, s lediktáltuk nekik a Révai-lexikon e témájú szócikkeit. A román elnök a vizsgákon csak hallgatott, amiért hálásak voltunk neki. Így minden jelölt megkaphatta a tanítói oklevelet. Meghatódva adtuk át azokat, amit a jelöltek könnyes szemmel vettek át. Ezzel keresztúri munkám véget ért.

A tanév végén az foglalkoztatott bennünket, hogyan mehetnénk el Keresztúrról. Pénzüink nem volt, erre pedig a román hatóságoktól reményünk sem lehetett. Kiss János kartársunk törölte le arcunkról a gondot. Azt ajánlotta, hogy kezességével vegyünk fel kölcsönt a banktól, melynek igazgatója jóindulatúan támogatott bennünket. Fel is vettünk Lexivel ezer-ezer korona kölcsönt, melyet sohase fizettünk vissza. A korona romlása miatt Kiss Jánost sem háborgatta a bank.

Úgy jöttem el Keresztúrról, hogy személyes holmijaimat ott kellett hagynom, csak egy kis koffert hozhattam magammal. A nagy ládám is ott maradt, benne irataim, könyveim, ruháim, ifjúkori emlékeim... Egyetlen keresztúri tárgyi emlékem egy, a Sebes-Körös partján készült fénykép és egy karikatúra, melyet egy kolléga készített.

Én Kolozsvár felé vettem az utamat, majd Técsőn szálltam le. Onnan gyalogszerrel kellett tovább mennem, mert utazási engedélyem csak a románok által megszállt területekre szólt. Szülőfalum cseh megszállás alá került. Azon a részen a Tisza volt a határ, szerencsére egyik oldalról sem őrizték valami nagyon.

Ötvösfalva felé, Husztsófalván megálltam Julikáéknál, akik a főút melletti iskolában laktak. [Ő volt nagypapa jövődöbelije.]

A nyár hamar elment, állás után kellett néznem. Augusztus végén, a kommuin bukása után egy barátommal elindultunk Budapest felé, persze üres kézzel. Debrecenig akadály nélkül utaztunk. A Tisza felrobbantott hídját úgy-ahogy rendbe hozták, de azon csak

a katonai rablóvonatok közlekedhettek. A Tiszán csak a román igazolás után kelhattunk át, komppal.

A kisantant országai azt vitték el, amit akartak. [A Tanácsköztársaság harci felhívásának] A »Be a vörösbé!« jelszónak nem volt kossuthi hatása.

Pesten, a minisztériumban mint menekült jelentkeztem. Örömmre egy volt pedagógiai professzoromhoz, dr. Imre Sándorhoz kerültem, aki államtitkár volt az új kormányban. Neki el kellett mesélnem, hogy éltünk Székelykeresztúron. Rám bízta, hová osszának be. Én Sárospatakat kértem, hogy minél közelebb lehessen régi otthonomhoz. Mivel pénzem nem volt, a házi pénztárból utaltatott ki ötszáz koronát, és átadott még ötvenezer koronát, hogy azt vigyem Patakra, az intézet megnyitásához.

Szerencsésen eljutottam a sárospataki tanítóképzőbe, ahol a pénzt átadtam Kovács Dezsőnek, aki a képző ügyeit intézte, mert az igazgató szabadságon volt, hogy kipihenhesse a kommun alatt elszenvedett váci fogságot. Ő később sem vette át az intézet igazgatását, mert a Losoncról menekült Brunovszky Dezsőt bízták meg az igazgatói teendők ellátásával.

Az iskolának három tanára volt, én lettem a negyedik. Ötödik a Léváról menekült dr. Csada Imre. Ő családjával együtt hetekig vagonlakó volt, míg sikerült számára egy kis helyiséget kialakítani az intézetben. Mint köztartásvezető én is kaptam egy szobát.

Szeptember első napjaiban hazautaztam, hogy legalább a legfontosabb holmijaimat magammal hozhassam. Kisvonattal Balsáig utaztam, s gyalog mentem át a Tisza túlsó partjára, ahol az oláh csendőroket két csomag cigarettával lekenyerezve utazhattam tovább.

Ekkor, a román megszállás idején, Debrecen tájékán [a vonaton] a katonák becsaltak magukhoz egy nőt, akinek jajgatását – két nő társaságában – nem volt kellemes végighallgatni.

Kisvártatva azt vettem észre, hogy emelkedni kezd a fejemről a kalapom – nagy román röhögés kíséretében. Én persze hallgattam, így kalap nélkül szálltam ki Huszton, ahol hajadonfőtt látva többen azt hitték, gyászolok, hiszen Kárpátalján a temetésig fejfedő nélkül jártak a férfiak.

Ungvár előtt, Királyházán leszállítottak a vonatról, mert nem volt cseh területre érvényes igazolványom. Szerencsémre akadt egy jóakaróm, aki megsúgta, hogyan tudok mégis eljutni haza. Ami sikerült is; a dolog egyetlen szépséghibája csupán az volt, hogy Királyházától Nagyszőlősig, tíz kilométeren keresztül gyalog kellett cipelnem a nagy koffert.

Ungváron találkoztam régi iskolatársammal, Lárj Bazillal, aki nagyon agitált, hogy tanárként maradjak ott, hiszen ő lett a tanítóképző igazgatója. Sokra vitte az új uralom alatt!... De miféle jövőt biztosíthatnék én ott magamnak? – Inkább vállaltam, hogy visszafelé ismét gyalog cipelem a hatalmas koffert.

Távollétem alatt Tokajból oláh katonák jöttek a senki földje [semleges övezet] Patakra, és az iskolában lévő szobámból mindegyiket, még a fogkefémeket is elvitték. Csak annyi vagyonom maradt, ami rajtam volt.

Az első világháború ránk szakadt nyomorúsága a fizetést is semmivé tette. »Fehérhasú« pénzt kaptunk, amit úgyszólván senki sem fogadott el. Az anyagi romlást a lelki depresszió csak fokozta. Száz és száz kiüldözött, menekült család vagonlakóvá lett. – Igazgatónk Losoncról menekült, a másik kollégám, Csada dr. pedig Pozsony mellől.

Sárospatakon 1926-ig tanítottam, majd Nyíregyházára pályáztam. [Közelebb övéihez.] A tantestület nagyobb része itt is trianoni menekült volt.”

E menekültek, a földönfutók nagy része „nadrágos” ember, hivatalnok, tanító, vasutas volt. S nyomukban a vasútállomások, középületek magyar feliratait azonnal román táblák váltották fel.

Ez idő tájt idehaza a közbeszédben elsősorban a „Nem, nem, soha!” jelszava és a „Hiszek Magyarország föltámadásában!” imája visszhangzott – miközben szomszédaink az „Egy barázdát se!” hadigéjét szajkózták.

A kor magyarjainak érzésvilágát jól érzékeltetik Babits Mihály szavai: „Magyarország áll előttem megint, de nem a csonka, hanem az igazi, a történelmi Magyarország, a kerek, ép vonal, amely gyer-

mekkorom óta belém idegződött... Szinte szerelmes voltam ebbe a vonalba, ez volt az én első szerelmem... És amint elképzelem ezt a gyönyörű, élő testet, első szerelmemet, megint elfog a kínzó-kamrák hangulata.”²

Távolba szakadt honfitársaink pedig leginkább az „örlő szű az idegen fában” elvét követték. Az okos kompromisszumok útja akkor járhatatlannak bizonyult. Így sodródtunk bele egy újabb világégésbe.

TIZENHÁROM ÉVI JEGYESSÉG

Nagyapa gyermekkorra óta ismerte jövőbelijét, a szomszéd tanító kislányát, Julikát. Tizenhárom évig vártak egymásra, hiszen a trianoni döntés következtében ellenséges országok polgárai lettek, ráadásul az anyagi nyomorúság is gátolta egybekelésüket. Házasságkötésükkor nagyapa már harminchat éves volt, választotta pedig harminckettő. Nagymama még kilencvenéves korában is azt emlegette, hogy édesapjának hány és hány kérést kellett elutasítani – amit nagyon röstellt –, mert lánya csak az ő Jánosára várt.

De itt szóljon ismét a napló:

„Időközben Julika fényképét, melyet 1916 óta mint egyetlen kincset őriztem, és magammal vittem északról délre, keletről nyugatra, egyre többet nézegettem. Írtam Julikának Técsőre, ahol akkoriban tanított. Megírtam neki, hogy kezébe ajánlom a sorsomat. Időközben a háború utáni nyomorúságos élet, a kis fizetés, a nagy drágaság visszatartott a házasságtól. Erre 1929-ben végre rászánhattam magam. Julikáék ekkor már Huszton laktak. Ő és családja ott úgy fogadtak, mintha tizenhárom esztendő el sem múlt volna. Rövidesen kérnem kellett a menyasszony hozományának – pénz, fehérnemű, ruházat – vámmentes behozatalát.

² BABITS Mihály (1939): Gondolatok az ólomgömb alatt. In BABITS Mihály: *Keresztülkaszul az életemen*. Budapest, Nyugat.

Majd minden hét szombatján Husztra utaztam, de minden utazáshoz új útlevélvízum kellett a pesti cseh követségtől – a szülőföldemre. Ami minden héten rendes időben megjött pénteken, de az esküvőre való utazásom alkalmával nem érkezett meg. Egész délelőtt nagy izgalommal vártam. Útra készen, menyasszonyi csokorral a kezemben indultam a Zrínyi utcai trafikba – az intézte akkori-ban az útlevélyügyeket. Izgalmas egy órát vártam, de az utolsó pesti vonattal megjött. És a huszti görögkatolikus templomban egykori zenetanárom, a huszti parochus előtt Julikával – aki tizenhárom évet várt rám – örök hűséget esküdtünk egymásnak. Később gyermekeinket is Huszton kereszteltük meg.

1936-tól 1949-ig voltam a nyíregyházi tanítóképző igazgatója. A negyvenes években „tanügyi főtanácsos” címmel tüntettek ki, amivel »méltóságos« cím járt.”

A CSEHEK ALATT...

Hallottuk ezt sokszor szüleinktől, hiszen a rokonság odaát, Kárpát-alján maradt, ahová csak útlevéllal lehetett utazni, ahol a hivatalos iratokat már cseh nyelven állították ki. De ott egy, a magyarországinál demokratikusabb államhatalom rendezkedett be. Az úr-szolga viszony ott kevésbé volt ismert, mint az „úri” Magyarországon. Az ottani nemzetiségek jól megfértek egymással, a szegénység összetartotta őket.

A MAGYAR IDŐKBEN

1938. november 2-án felhangzott a rádióban: Ungvár, Munkács, Beregszász újra magyar! Az első bécsi döntés következtében Magyarország Csehszlovákiától 12 ezer km²-nyi területet kapott vissza, amelynek lakói 84%-ban magyarok voltak. E területhez tartozott Kárpátalja déli, többségében magyarlakta sávja is, az említett városokkal együtt. Nagypapa szűkebb pátriája, Ötvösfalva

és környéke azonban továbbra is Csehszlovákia része maradt. Ott olyan intézkedéseket vezettek be, amelyek sértették mind a ruszin, mind a magyar lakosság jogait: betiltották a ruszin és magyar nyelvű lapokat, valamint feloszlatták egyesületeiket.

A határvillongások mindennaposak voltak, ezért 1939. március 14-én – a Szics-gárdisták erőszakoskodásaira, kegyetlenkedéseire hivatkozva – a magyar kormány utasítására az ungvári és munkácsi helyőrségek katonái bevonultak Ruszinföldre: „Kárpátalja húsz éven át sanyargatott népének, derék ruszin és magyar testvéreink fölszabadítására... [hogyan visszavezessék őket] Szent István birodalmába, ahol ezer éven át jóban, rosszban egyaránt velük együtt éltünk, örültünk és véreztünk.” (Horthy Miklós kormányzó szavai a bevonuló katonákhoz)³

Kárpátalja ismét a Magyar Királyság része lett, de különleges közigazgatású területté nyilvánították, amelyet 1944-ig kormányzói biztos vezetett. A terület Magyarországhoz való tartozásának haszna Lengyelországnak Németország és a Szovjetunió általi lerochanása után mutatkozott meg igazán, amikor a közös lengyel–magyar határon keresztül lengyel menekültek ezrei érkeztek hazánkba, és kaptak itt menedékhelyet.

„1939-ben mint miniszteri biztos vizsgaelnök voltam Munkácson. Ungváron három ízben voltam miniszteri biztos: a fiú, illetve lány tanítóképzőben, valamint a gyakorlóiskolai tanítók vizsgáján. Egyik alkalommal Ungváron Sztojka püspök vendége is voltam.”

Az ottani tanügy többször is hívta: jöjjön haza Kárpátaljára, de ő a második világháború bizonytalanságai közepette e kéréseket elhárította.

³ ZEIDLER Miklós szerk. (2003): *Trianon*. Budapest, Osiris. 316–317.

A MÁSODIK TRIANON

A kárpátaljai magyar fennhatóság azonban nem tartott sokáig. A második világháború végén, a nyugat felé előrenyomuló szovjet hadsereg 1944 októberére elérte a Kárpátokat, majd a Tatárhágónál vívott súlyos harcok után benyomult e területre, amelyet a magyar kormány kiűritett. A bevonuló szovjetek előszeretettel gyűjtötték össze, majd hurcolták el a magyarokat a Szovjetunió munkatáboraiiba, ahogy ők nevezték: *málenkij robotra*. Persze a velük szimpatizáló ruszinokat sem kímélték. A közös gyűjtőtábor helye – Szolyva – ma már számunkra is nemzeti emlékhely.

A háború után megkezdődött a magyar és német lakosság kényszeráttelepítése, majd 1945-ben a magyarellenes dekrétumairól elhíresült Edvard Beneš csehszlovák elnök Kárpátalját odaajándékozta Sztálinnak, amely ezáltal az Ukrán Szovjetköztársaság része lett.

Még egy népszavazási színjátékot is rendeztek annak bizonyosságául, hogy az ott élők „önként kérték” Kárpátalja Ukrajnához való csatolását. Az új hatalom a szovjet–magyar határt rövidesen teljesen lezárta, úgy, hogy még a közvetlen családtagok sem találkozhattak. És a népeket megváltó szovjet hatalom jóvoltából nagypapa közel húsz évig nem léphetett saját szülőföldjére. Számára ez volt a második Trianon, amely törvényszerűen következett az elsőből.

A térség ruszin lakosságát Sztálin ukránnak nyilvánította, és a következő évtizedekben folytatódott az erőszakos ukránosítás, amelynek során eltiltották őket nyelvüktől, a ruszintól, mondván, hogy az csak egy ukrán nyelvjárás.

Nagypapa haláláig hű tagja maradt a magyar görögkatolikus egyháznak. Számára rendkívül fájdalmasak voltak a tágabb családjában elszenvedett kárpátaljai egyházüldözések.

A kárpátaljai görögkatolikus egyházat Sztálin parancsára beolvasztották az ortodoxiába. Ennek előkészítéseként 1947 novemberében egy injekcióval megölték püspöküket, Romzsa Tódort. A görögkatolikus papokat pedig 1949. február 17-én arra utasították, hogy tagadják meg a római pápa fennhatóságát, és csatlakozzanak

– híveikkel együtt – a moszkvai pártirányítás alatt álló pravoszláv egyházhoz. „A papság nagyobb része, döntő többsége hű maradt a Szentatyához. Őket letartóztatták. Számuk 129. Ezenkívül hatot kivégeztettek vagy legyilkoltak? ...nem tudom, melyik kifejezés a megfelelőbb” – írta visszaemlékezéseiben dr. Ortutay Elemér,⁴ akit a többiekkel együtt 25 évi szibériai, vorkutai kényszermunkára ítélték. Ott a magyar és nem magyar raboknak egy zöld ág volt a karácsonyfájuk, amelynél együtt énekelték a Mennyből az angyalt, a Stille Nachtot, a Dévnájá novénát, a Pásztorok, pásztorokat... Csak az öröknek hitt szovjet ancien régime némi enyhülése után, 1956-ban szabadulhattak, már aki túlélte. A hitükhöz ragaszkodó hívek pedig évtizedeken keresztül, egészen a szovjet rend összeomlásáig csak titokban, katonakomباسzerűen élhették meg hitüket.

Nagymama sógora, Döme bácsi is a sztálini parancsot megtagadók közé tartozott, ő is megjárta Vorkutát...

Nagyapáék első kárpátaljai rokonlátogatására csak jóval Sztálin halála után, 1962-ben nyílt lehetőség. Ők is ekkor ölelhatték meg újra rég látott szüleiket, testvéreiket.

És megint a napló: „*Mint igazgató 1949-ig működtem. Akkor leváltottak, mint »nem elég jó szocialistát«.*”

Ezt követően még sokáig tanított, számos tanítvánnyal és unokával körülvéve. 1979-ben, nyolcvanhat éves korában hunyt el. Volt tanítványai az egykori nyíregyházi tanítóképző falán emléktáblát állítottak a tiszteletére, mint rajta olvasható: „a tanítók tanítójának”.

Száz évvel Trianon után mi mást válaszolhatnánk a „Miért vagyunk a világon?” Tamási Áron-i kérdésre, mint azt, hogy a jellegzetes magyar karakter, a *bujdosó* most már végre kibújhasson a saját bőréből, és többé ne legyen – ahogy a román nevezi – hazátlan „bozgor” a Kárpát-medencében. A *vae victis* – jaj a legyőzötteknek – elve talán már egy kicsit idejétmúlt. Ennyit bizonyára kérhetünk román, szlo-

⁴ ORTUTAY Elemér (1993): „*Holnap is felkel a nap.*” Emlékeim. Ungvár–Budapest, Intermix. 23.

vák és szerb barátainktól. A „rendezni végre közös dolgainkat” József Attila-i parancsa napjainkban is roppant időszerű.

Trianon nem „történelmi véletlenként” következett be. Traumájához alapvetően kétféle módon közelíthetünk: vagy érzelmi alapon, vagy a *sine ira et studio* elvét követve, a józan ész törvényei szerint. Ha az érzelmek mezeire merészkedünk, akkor ott a csendes beletörődés fuvallataival éppúgy találkozhatunk, mint a legátkosabb viharokkal. Ha a Trianon-kastélyhoz vezető hosszú úton a logika törvényei szerint szemlélődünk, akkor ott alapvetően három okkal szembesülhetünk: a dzsentrí-Magyarország fennhájzó, a nemzetiségeket lenéző-elnyomó gőgjével, az őket felkaroló, határaink mentén kialakuló új nemzetállamok törekvéseivel, és harmadrészt a nagyhatalmak e szándékokkal rokonszenvező, a Monarchiát – benne különösen Magyarországot – avíttnak, korszerűtlennek tekintő gondolkodásával. A kor magyar szereplői, így nagyapa is, ezeket az előzményeket kevésbé ismerve-érzékelve, szinte törvényszerűen váltak e mélyen gyökerező okok áldozataivá.

A nagy európai vágyálom, a határok légiesítése itt, a Kárpát-medencében újra és újra szertefoszlik, gyakran légvárnak bizonyul, hiszen a bennünket körülvevő, tőlünk területeket elcsatoló államok – még ha tesznek is ilyen-olyan gesztusokat – az ottani magyarság mielőbbi, gyors beolvadásában érdekeltek, miközben az egyre gyérülő gyermekáldás, valamint az elvándorlás még inkább nekik kedvez. Peszsimista jóslatok szerint határainkon túl – Székelyföldet leszámítva – belátható időn belül mindenütt elhalkul, majd elvész a magyar szó.

Figyelmeztetésül hadd idézzem a sokat túrt Ortutay Elemér segélykiáltását: „Megmenthető-e a magyar és hogyan? ...akik itt élünk Kárpátalján, a Kárpátok bércei alatt?”⁵

Itt persze idézhetnénk másokat is, például Illyés Gyulát, aki – a pártállam kisebbségi sorban élő, elnyomott magyarság ügyében való mély hallgatása idején – *Sebtisztítás* című írásával (1974) fel-emelte szavát, s ezért hamar megkapta – határainkon innen és túl egyaránt – a „nacionalista bajkeverő” jelzőt.

⁵ Uo.

A hosszan érlelődő Trianon-dráma szereplői – köztük nagypapa is – szinte a görög sorstragédiák sokszor kibogozhatatlan törvényei szerint próbáltak helytállni a balsors és a ritka szerencsejavak megrendítő összjátékában. Ám e dráma értelmezéseinek – különösen a századik évforduló új horizontja alatt – még koránt sincs vége: a hangsúlyok áthelyezhetők, új értelmet nyerhetnek. Ne csak Trianon gyászlobogóját kapjuk elő, ne csak átkozódó szitokszavakkal éljünk, hanem a történetekből okulva, a józan ész, a praktikus megoldáskeresés útját járjuk; ne a kölcsönös félelmek és gyanakvások, a féligazságok és mítoszok világában botorkáljunk, hanem – a szétszórátás és a megaláztatás évtizedei után – mégiscsak a nemzetépítés új idejét éljük!